Boek van de maand

E.M. Janssen Perio bespreekt:

Keith Thomas, *Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren 1500 - 1800*
(Agon, Amsterdam 1990) 431 blz., *f* 49,50.
Vertaling van *Man and the Natural World, changing attitudes in England 1500 - 1800* (London 1983) door Victor Verduin.



Voor recensies kan men, zoals bekend, uit een honing- of strooppot putten dan wel uit de azijnfles, al is het uiteraard billijk om op verantwoorde wijze uit beide vaten te tappen. Aangezien ik in de volgende bespreking hoofdzakelijk met zoet werk, wil ik nog even met wat azijn beginnen. En wel op grond van een vergelijking die mij bij de lectuur te binnen schoot tussen dit boek en dat van een zekere Finkielkraut over 'De ondergang van het denken' (1988), dat in Nederland veel weerklank vond, als zou de heer F. een (origineel) denker zijn. In werkelijkheid heeft hij over de grote Duitse geschiedfilosoof Herder, die hij misschien - terloops - heeft geraadpleegd, maar in geen geval begrepen, enormiteiten gedebiteerd die indruk maakten op Nederlanders die al even weinig van Herder weten en die niet inzagen, hoe hier een heel klein ideeënballonnetje (bekend uit stripverhalen) werd opgeblazen tot een enorme denkballon, waarmee F. een wijsgerige hemelvaart leek te presteren. Hetgeen alles valt onder het droeve hoofdstuk 'humbug'.[1] Keith Thomas behoort daarentegen tot het soort geleerden die menen dat men alles wat men beweert, en met name over de geschiedenis naar vermogen ook met argumenten en bronnen moet 'onderbouwen' ('belegen' noemen de Duitsers dat). Zo niet, dan krijgt men het bekende gezwam in de ruimte, wat vaak aardig is, maar meestal meer te maken heeft met bovenvermelde hemelvaarten dan met wetenschap.

95 Bladzijden noten!

Tot de prijzenswaardige aspecten van Thomas' boek - hier begint de stroop - behoort de overvloedigheid van zijn bronvermelding: men vindt in dit boek nauwelijks één bewering die niet is gebaseerd op een citaat of uitspraak van een Engelsman uit de hele Engelse geschiedenis vanaf de Middeleeuwen tot aan het begin van de 19e eeuw. De enige beperking van zijn formidabele belezenheid is, dat hij bijna uitsluitend uit Engelse bronnen put - en gelukkig maar, kan men denken, anders had Thomas een tiental dergelijke boeken moeten schrijven.
Deze overvloed aan bronnen doet overigens nergens denken aan de beruchte omgevallen boekenkast of de in een boekwerk omgekeerde kaartenbak (resp. computer-files). Men krijgt veeleer de indruk dat men hier door een man die zijn materie tot in de vingertoppen beheerst, aan de hand wordt genomen en meegevoerd langs het enorme panorama van zijn thematiek.

Wat deze behelst is, zoals de Engelse titel zegt: de relatie tussen 'Man and the Natural World' en de desbetreffende 'changing attitudes in England' (van 1500 tot 1800). De Nederlandse vertaling van de titel drukt deze elementen slechts ten dele uit, aangezien het in dit boek niet alleen gaat over een dergelijk 'verlangen', maar om alle denkbare complicaties in deze moeilijke en vaak ook - voor ons mensen - beschamende verhouding tussen de mens en de natuur (waaronder de dierenwereld, waaraan ik in deze bespreking de meeste aandacht besteed). De vertaling door Victor Verduin is overigens, voor zover ik kan beoordelen, voortreffelijk; maar deze term geldt voor deze gehele Nederlandse editie, waarvoor de uitgever alle lof verdient.


De verdrijving uit het aards paradijs.

kleio
nummer 9/91
pagina's 20 en 21



Volks bijgeloof.

De kijk op dieren als cultuurverschijnsel

Over de relatie tussen mensen en dier heeft een ieder van ons wel eens gedacht en misschien zelfs over de historische veranderingen in deze verhouding, ook in Nederland. Mijn eigen afkeer van het doden en mishandelen van dieren moet zeker ten dele, heb ik wel eens gedacht, te verklaren zijn uit het feit dat mijn ouders geen boeren waren en dat wij onze vleeswaren aanschaften en nuttigden in de vorm van keurige eindproducten; u kent ze. Bovendien werd ik, zoals veel generatiegenoten, opgevoed in een wereld vol lieve (teddy)beren, poezen, muizen, kikkers en andere mededieren; moderne sociologen noemen dat een 'beschavingsoffensief' en toegegeven: sedertdien heb ik iets tegen jagers en vissers en lust ik eventueel nog wel wat van koe of kip (stomme dieren!), maar zeker geen konijn, haas of kwartel (waarvoor een recept nog pas in ons aller eliteblad stond: "u snijdt de kop af", enzovoort).
In Engeland heeft dit 'offensief' zich natuurlijk nog sterker laten gelden, want daar kwamen immers de braafste beren en kneuterigste konijntjes vandaan! Dit tijdperk valt echter buiten het bereik van dit boek, al twijfel ik er niet aan of Thomas zou ook hieraan een prachtige verhandeling kunnen wijden.

De verlegenheid van een recensent tegenover een boek als dit ligt vooral in de overvloed van de thematiek en informatie. Maar ik wil mijn best doen. De kern van de zaak is uiteraard deze: hoe beoordelen en behandelen wij mensen de dieren en welke denkbeelden en beschavings- dan wel gedragspatronen liggen hieraan ten grondslag?
Een bekende en voor de hand liggende benadering is uiteraard om aan te nemen dat, gezien het christelijke karakter van ons 'Avondland', de minachting voor het dier en alles wat 'dierlijk' is, tot dit christendom te herleiden valt; en daar zit wel wat in, zij het ook niet alles, want veel christenen verachtten of mishandelden het dier, terwijl andere geloofsgenoten er heel andere gevoelens en gedragspatronen op na hielden. [2]
Dat zachtaardiger denkbeelden en gedrag met een toenemende 'beschaving' samenvielen, laat zich denken en wordt door Thomas ook aangetoond, zonder dat men hierin overigens het simpele patroon van een continue 'vooruitgang' kan waarnemen. Om een voorbeeld (van Thomas) te geven: in het Engeland van de Tudors (16e eeuw) bleken veel mensen er al zeer 'persoonlijke' gevoelens voor dieren op na te houden en zo "*waren er in Essex koeien die Dame heetten of Bruinsnuit, Oude Witlok, Knoopje of Liefje*", enzovoort (p. 99: een pluim voor de vertaler!), terwijl men in ons land nog niet lang geleden her en der met overgave aan 'katknuppelen' deed.

De idee dat dieren minderwaardig zijn vanwege de afwezigheid van een onsterfelijke ziel of dat ze zelfs maar een soort 'mechanisme' zouden zijn - de Cartesiaanse visie - heeft zeker oneindig veel kwaad gedaan, terwijl alle medegevoel voor deze medeschepselen uiteraard geworteld moest en moet zijn in het elementaire besef dat ook dieren voelen en lijden op een, hoe dan ook, aan ons 'voelen' verwante wijze.
De filosoof die dit het meest consequent heeft verkondigd, was Schopenhauer, die ik tot mijn tevredenheid in een noot op p. 21 tegenkwam (niet in het register); dat we altijd wantrouwend moeten blijven, bewijst overigens het gegeven dat deze grote denker de dier-vijandigheid van het christendom tot het jodendom herleidde - en daarvan hebben wijsgerige Nazi's later, zoals te denken valt, dankbaar gebruik gemaakt (zijn leer van het 'medelijden' konden ze minder goed gebruiken). [3]

Het thema van de 'menselijke dominantie' vormt een begin en uitgangspunt van het boek, en deze dominantie hield in beginsel in dat wij mensen met de dieren - evenals desnoods met inferieure medemensen als slaven - 'onze gang' konden gaan; maar hiervoor kon men, behalve (met veel voorbehoud, als altijd) op de Bijbel, ook teruggaan op Aristoteles' argumenten: "*De natuur schiep niets zonder reden, aldus Aristoteles, en alles had een doel. Planten waren geschapen ten behoeve van de dieren, en de dieren ten behoeve van de mens*" (p. 15).[4]
Een prachtige caricatuur van deze gedachtengang kan men nog in Voltaire's *Candide* terugvinden, verwoord door diens leermeester Dr. Pangloss; wat men in naam van deze schijnbaar waterdichte (de Ark, jawel!) theorie zo al - ten koste van de dieren - heeft willen beweren, is in dit boek ook uitvoerig behandeld.

De gevoeligheid voor de natuur

Dat zich onder invloed van talloze factoren in Engeland in de loop der eeuwen meer neiging ontwikkelde tot een 'mededogen met het redeloze dier' - het dier bezat immers, behalve geen ziel, ook geen 'rede' - wordt door Thomas in het aldus getitelde vierde hoofdstuk aangetoond.
Verrassend zijn de voorbeelden die hij geeft van een medeleven met dieren in middeleeuwse heiligenlevens; en een koning als Hendrik VI "*kon niet aanzien hoe de jagers dieren afmaakten*" (p. 159).[5] Wat zijn naamgenoot Thomas More betreft, deze voorzag zijn edele 'Utopiërs' in de 16e eeuw al met



Mededogen met het redeloze dier.

een diepe afkeer van het jachtgenot en het slagersbedrijf; wat niet wegneemt dat hij een tegenstander (Tyndale) voor 'een brutaal beest' uitmaakte (p. 47), want verschillen moesten er blijven! [6]
Wat Thomas wel registreert, is de toenemende gevoeligheid voor de natuur - in al haar verschijningsvormen - in het Engeland van de 18e eeuw; maar dit is een bekend thema, waaraan vooral de naam Rousseau verbonden is gebleven. De 'dominantie' over de natuur met al haar kunstmatigheid en rechtlijnigheid begon te irriteren, en het 'terug naar de natuur' werd de leus van al wat 'romantisch' dacht en vooral voelde. Wat niet wegneemt dat iedere Engelsman en -vrouw